

مروری گسترده بر جایگاه و نقش پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات
ایران (ایراندک) در بهبود و گسترش فعالیت کتابخانه‌های دانشگاهی و
پژوهشی
رضا رجبعلی بگلو^۱*

تاریخ دریافت ۹۷/۵/۱۷ تاریخ پذیرش ۱۳۹۷/۱۲/۲۵

چکیده

هدف: توجه و تبیین نیاز به یک سازمان یا یک مرکز برای بهبود و گسترش فعالیت کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی، و شناسایی قابلیت‌ها و جایگاه پژوهشگاه ایراندک برای پذیرش نقش‌های ممکن از اهداف این پژوهش به‌شمار می‌روند.

روش: این پژوهش با رویکرد کتابخانه‌ای و با مرور گسترده انجام پذیرفت که در آن، دامنه پژوهش، تدوین و اسناد و مدارک درون/برون سازمانی و پژوهش‌های مرتبط از جمله سازمان‌های موفق بین‌المللی در این زمینه بررسی شد.

یافته‌ها: ایراندک می‌تواند در زمینه گسترش استاندارد، ایجاد شبکه متخ‌صصان و حرفه‌مندان، گسترش فرایند به‌اشتراک‌گذاری اطلاعات و دانش، تسهیل دسترسی به محتوای علمی و اطلاعاتی، رهبری و مدیریت تغییر در این کتابخانه‌ها، گسترش بسترهای مدیریت داده‌های پژوهشی، گردآوری اطلاعات و آمار این کتابخانه‌ها و گسترش همکاری‌های بین کتابخانه‌ای نقش داشته باشد.

اصالت اثر: پژوهش حاضر از معدود پژوهش‌های مربوط به شفاف‌سازی نقش و جایگاه یک سازمان در نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی و همچنین بهبود و گسترش فعالیت کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی در ایران است.

واژه‌های کلیدی: کتابخانه‌های دانشگاهی، کتابخانه‌های پژوهشی، نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک)

^۱استادیار پژوهشکده علوم اطلاعات، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک)، تهران، ایران (نویسنده مسئول). reza.beglou@gmail.com

اصلی‌ترین مراکز پژوهشی در دانشگاه‌ها و قلب تپنده آنها شناخته می‌شوند و نقش بسیار مهم و تأثیرگذاری در فرآیند آموزشی و پژوهشی این سازمان‌ها ایفا می‌کنند. از این رو، هدف‌های آن همراستا با هدف‌های دانشگاه شکل می‌گیرد. این نهاد ارتباط مستقیمی با نیازهای آموزشی و پژوهشی استادان و دانشجویان دارد و هدف اساسی آن حمایت از برنامه‌های آموزشی و پژوهشی دانشگاه است. همچنین، موفقیت برنامه‌های پژوهشی گسترده دانشگاه و برگزاری دوره‌های عالی تحقیقاتی و تخصصی، به تدارک منابع غنی و ارائه خدمات شایسته توسط کتابخانه دانشگاهی وابسته است (کتابخانه‌های دانشگاهی، دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی). این نوع از کتابخانه‌ها در ایران جزو فعال‌ترین کتابخانه‌ها محسوب می‌شوند و خدمات گوناگون و متعددی را به جامعه علمی و پژوهشی ارائه می‌کنند. همچنین، نوع دیگری از این کتابخانه‌ها نیز در محیط‌های علمی و آموزشی فعالیت می‌کنند که به‌عنوان کتابخانه‌های دانشکده‌ای شناخته می‌شوند. این نوع از کتابخانه‌ها که در دانشکده‌های مستقل یا در دانشکده‌ها و سایر واحدهای آموزشی در یک دانشگاه برپا می‌شوند همچون کتابخانه‌های دانشگاهی با هدف پشتیبانی از برنامه‌های آموزشی و پژوهشی، مجموعه و خدمات خود را طراحی، برنامه‌ریزی و اجرا می‌کنند. (کتابخانه‌های دانشکده‌ای، دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی). این نوع از کتابخانه‌ها نیز در ایران تا اندازه‌ای جایگاه مشابه با کتابخانه‌های دانشگاهی دارند. اثر خدمات این مراکز فقط محدود به دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی نیست بلکه به طور غیرمستقیم محیط و جامعه پیرامون‌شان را نیز دربر می‌گیرد. البته نوع دیگری از کتابخانه‌ها نیز در حوزه‌های آموزشی و پژوهشی فعالیت دارند که با نام کتابخانه‌های تخصصی یا پژوهشی^۱ فعالیت می‌کنند. این نوع از کتابخانه‌ها که با عنوان‌هایی همچون کتابخانه‌های اختصاصی، مراکز اطلاع‌رسانی، کتابخانه تخصصی تحقیقاتی و مرکز خدمات اطلاع‌رسانی نیز شناخته می‌شوند، کتابخانه‌ای در نظر گرفته می‌شوند که برای سازمان‌های تحقیقاتی با هدف رفع نیازهای ویژه آن سازمان طراحی شده‌اند. این نوع از کتابخانه‌ها که از نظر مجموعه و موضوع، ماهیت تخصصی دارند و به گروهی متخصص ارائه خدمات می‌کنند، خدماتی اختصاصی به جامعه تحت خدمت خود ارائه می‌کنند. (کتابخانه‌های تخصصی، دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی). لازم به یادآوری است بیشتر کتابخانه‌های دانشگاهی و کتابخانه‌های پژوهشی جزو کتابخانه‌هایی محسوب می‌شوند که زیر نظر دانشگاه‌ها و پژوهشگاه‌ها و در نتیجه زیر پوشش وزارت عتف^۲ فعالیت می‌کنند.

۱. از این پس به‌جای «کتابخانه‌های تخصصی»، «کتابخانه‌های اختصاصی» و غیره از «کتابخانه پژوهشی» استفاده می‌شود.

۲. از این پس به‌جای «علوم، تحقیقات و فناوری» از سرنام «عتف» استفاده می‌شود.

برپایه آنچه مطرح شد جایگاه و نقش کتابخانه‌های مؤسسه‌های زیر پوشش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (عتف)^۱، در فرآیند آموزش و پژوهش کشور بسیار مهم و بنیادین است. همچنین باید اضافه کرد، متولی مشخصی برای نظارت، ارزیابی و پایش وضعیت فعالیت این کتابخانه‌ها در وزارت عتف وجود ندارد (رجبعلی بگلو، ۱۳۹۵). از سوی دیگر، نظارت، ارزیابی و پایش وضعیت این کتابخانه‌ها در ابعادی همچون فعالیت‌ها، منابع، خدمات و امکانات (تجهیزات) می‌تواند به بهبود و پیشرفت آموزشی و پژوهشی این مؤسسه‌ها منجر گردد. در واقع نقش این کتابخانه‌ها در چارچوب مأموریت دانشگاه‌ها و برنامه گسترش فعالیت این کتابخانه‌ها قابل ترسیم است (گلفاند^۲، ۱۹۷۱، ۲۴). به بیان دیگر، این کتابخانه‌ها به صورت انفرادی خود را با تغییرها و دگرگونی‌های رخ داده در فناوری اطلاعات و سایر گرایش‌های بین‌المللی هماهنگ می‌کنند. به عنوان یک اصل کلی، سیاست کتابخانه‌های دانشگاهی در یک کشور، باید توسط بدنه حاکم دانشگاه به شکلی واضح تعریف شود. با این حال، این تعریف ممکن است به شکل اساسنامه‌ها، قوانین، احکام، مصوبات، مقررات یا دیگر اشکال با توجه به شرایط محلی، برای تسهیل گسترش و استفاده از کتابخانه تعریف و ابلاغ گردد. همچنین، نقش تصمیم‌های حاکمیتی یک نهاد بالادستی و تأثیر آن در نهادهای تحت شمول می‌تواند به اجبار برای تقویت گسترش و رشد این کتابخانه‌ها برپایه خواسته‌های ملی سوق پیدا کند. نقش وزارتخانه‌های مرتبط، بویژه در کشورهایی که نظام‌های آموزشی متمرکز دارند، تعیین‌کننده است. این تأثیرها می‌تواند در قالب موارد زیر اتفاق بیفتد:

۱. ایجاد یک نظام کتابخانه‌ای ملی و ایجاد یک کمیسیون یا هیئت مشورتی ملی (برای نمونه، غنا در سال ۱۹۵۰ یک هیئت حاکمه کتابخانه‌ای ایجاد کرده است)؛
۲. ایجاد کمیته کمک‌های مالی دانشگاهی (برای نمونه، در انگلستان کمیته‌ای برای نیازهای آموزشی و مشاوره‌ای در دانشگاه تشکیل شده است)؛
۳. تأمین جریان آزاد کتاب‌ها، نشریات، و دیگر منابع کتابخانه‌ای و گسترش تجهیزات و نیازمندی‌های اختصاصی کتابخانه‌ای؛
۴. تشویق به گسترش حرفه‌های مرتبط با رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی با:
  - شناسایی و تأیید شرایط حرفه‌ای و مدارک دانشگاهی حرفه‌مندان کتابخانه؛
  - رتبه‌بندی حرفه‌مندان کتابخانه‌های دانشگاهی؛
  - ارائه تسهیلات مالی برای ضرر و زیان‌های از دست رفتن کتاب‌ها به کتابخانه‌ها؛

^۱ به سبب نزدیک بودن کارکرد کتابخانه‌های دانشگاهی و دانشکده‌ای، از عبارت «کتابخانه‌های دانشگاهی» استفاده می‌شود.

همچنین بسیاری از مؤسسه‌های پژوهشی زیر پوشش وزارت عتف، کتابخانه‌های پژوهشی دارند.

^۲ Gelfand

- کنترل و یاری به شکل‌گیری و عملیاتی کردن انجمن‌های حرفه‌ای حرفه‌مندان کتابخانه‌ای.

این نمونه‌ها، محیط و فضای مطلوب را برای رشد و ارتقاء این کتابخانه‌ها فراهم می‌کند بدون این‌که به صورت مستقیم در مدیریت داخلی دانشگاه‌ها دخالتی انجام پذیرد (گلفاند، ۱۹۷۱، ۲۸-۲۹). از سوی دیگر، تغییر کتابخانه‌های دانشگاهی با سرعت بسیار زیادی در حال وقوع است و پاسخگویی به نیازهای مراجعان، مستلزم همگامی با این تغییرات است (آخشیک، ۱۳۹۴). بنابراین، ضروری است این کتابخانه‌ها فعالیت‌ها و خدماتشان را با تحول جامعه و نیازهای به سرعت رو به تغییر در جامعه دانشگاهی (مانند دسترسی به منابع اطلاعاتی روزآمد در فضای الکترونیکی، نیاز به یادگیری مهارت‌های سواد اطلاعاتی، امکان استفاده از دستاوردهای پژوهشی مراکز معتبر دنیا، در اختیار داشتن مشاوران اطلاعاتی برای انجام امور آموزشی و پژوهشی) همگام سازند و کارکردهای خود را در چنین بستر متغیری بهبود بخشند. در صورتی‌که همپایی با تغییرهای یاد شده به صورت هدفمند انجام شود، لازم است این کتابخانه‌ها مورد ارزیابی و پایش قرار گیرند. بنابراین، ارزیابی، ارتقاء و پایش وضعیت این سازمان‌ها از جمله اهداف مهمی است که لازم است به صورت مستمر انجام پذیرد.

البته باید در نظر داشت که این کتابخانه‌ها واحدهای مستقلی نیستند و زیر نظر دانشگاه‌ها فعالیت می‌کنند. با این حال، جایگاه این مراکز در راستای اهداف آموزشی و پژوهشی سازمان‌های مادر به درستی تعریف نشده و دشواری‌ها و چالش‌های گوناگونی در این کتابخانه‌ها در ایران وجود دارد. برای نمونه، هنوز اطلاعات دقیق و جامعی از وضعیت کلی کتابخانه‌های دانشگاهی ایران در اختیار نیست (فتاحی، رجبعلی بگلو و آخشیک، ۱۳۹۳، ۷۸). برپایه آمارهای موجود (شابکا^۱)، تعداد کتابخانه‌های دانشگاهی ۸۱۳ باب ذکر شده^۲ که غیرواقعی و نادرست به نظر می‌رسد. وضعیت کتابخانه‌های پژوهشی نیز شباهت بسیار زیادی با کتابخانه‌های دانشگاهی دارد. برای نمونه، حافظیان رضوی (۱۳۸۷) با برشمردن برخی نقاط مثبت در روند رشد کتابخانه‌های پژوهشی بر فقدان برنامه‌ای جامع به منظور گسترش این کتابخانه‌ها و لزوم بازسازی و بهسازی این نوع از کتابخانه‌ها تأکید می‌کند. نوروزی چاکلی (۱۳۸۲، ۴۲) نیز با برشمردن برخی از مشکلات موجود در این کتابخانه‌ها بر لزوم تدوین و اجرای نظام ملی اطلاع‌رسانی به عنوان یک راهکار عملی اشاره کرده است. وی بر این باور است که در سیاست‌های ملی اطلاع‌رسانی، کتابخانه‌های پژوهشی به عنوان مؤلفه‌ای اساسی تعریف شود و در سطح وزارت عتف، شورایی نظارتی با

۱. شناسگر استاندارد بین‌المللی کتابخانه‌ها

۲. <http://isil.nlai.ir/endusersearch.aspx>

ضمانت اجرایی برای سیاست‌گذاری، هماهنگ‌سازی، نظارت و ارزیابی فعالیت‌های کتابخانه‌های پژوهشی در این نظام تشکیل شود. از جمله وظایف این شورا به ایجاد راهکارهایی برای ارتباط میان واحدهای اطلاع‌رسانی داخل کشور، تدوین استانداردهای لازم، پیشنهاد تفصیلی بودجه برای این نوع از کتابخانه‌ها و پیشنهادهایی برای پشتیبانی فنی پیشنهاد شده است.

این وضعیت را می‌توان با نبود پایگاه، نظام یا سازوکاری مناسب و هدفمند برای تأمین و به اشتراک‌گذاری منابع و بهبود خدمات اطلاعاتی (بهبود و گسترش خدمات، منابع و امکانات) در کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی همراستا دانست. افزون بر این، در برخی از پژوهش‌ها از جمله زندیان و حری (۱۳۸۳) بر ضرورت سرپرستی یک مرکز مادر برای هدایت نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی و مؤسسه‌های پژوهشی کشور تأکید شده است. البته باید در نظر داشت که برخی از مهم‌ترین فعالیت‌هایی که در این زمینه در حوزه فعالیت کتابخانه‌های دانشگاهی یاد شد، در حال حاضر توسط پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) انجام می‌شود. برای نمونه، می‌توان به ایجاد کمیسیون نظام اطلاع‌رسانی علم و فناوری و راه‌اندازی شورای تأمین منابع علمی، طرح‌های امانت بین کتابخانه‌ای امین و غدیر، راهبری سامانه مدیریت اطلاعات تحقیقاتی، واسپاری پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها، طراحی نظام‌های اطلاعاتی و تدوین اصطلاح‌نامه‌های تخصصی در سطوح و حوزه‌های گوناگون اشاره کرد که به تقویت زیرساخت‌های اطلاعاتی، علمی و پژوهشی در مؤسسه‌های آموزشی و پژوهشی منجر شده است. از این‌رو، نمی‌توان نقش ایرانداک را در چارچوب گسترش و تقویت نظام علمی و پژوهشی کشور نادیده گرفت. همچنین، نقش ایرانداک به‌عنوان یکی از ارکان اصلی در برخی از فعالیت‌های مهم علمی و پژوهشی مرتبط با دانشگاه‌ها و کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی قابل توجه است.

از سوی دیگر، پژوهش حاضر را می‌توان در راستای شناسایی، تثبیت و شفاف‌سازی نقش ایرانداک به‌عنوان سازمان مورد نظر در این پژوهش در نظر گرفت. با در نظر گرفتن این نقش‌ها و همچنین با توجه به توانمندی‌ها و قابلیت‌های بالقوه دیگر، می‌توان راهکارها و رویکردهایی را برای بازنگری در این نقش‌ها و تدوین نقش‌های جدید برای ایرانداک در نظر گرفت. این نقش‌ها می‌تواند در راستای بهبود و گسترش منابع اطلاعاتی، نیروی انسانی و خدمات، و در چارچوب هماهنگی فعالیت‌ها و کارکردها، نظارت و پایش آن‌ها، و هدایت و راهبری اموری همچون آموزش، تدوین استانداردها، مدیریت منابع اطلاعاتی، پیگیری مطالبات حرفه‌مندان و غیره تدوین شود. از این‌رو، ایرانداک می‌تواند به‌عنوان یک مرکز هماهنگ‌کننده، واسط، ناظر و غیره با اختیارات مشخص میان این کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی نقش آفرینی کند. با توجه به آنچه در بالا اشاره شد، اهداف این پژوهش به شرح زیر است:

- توجه و تبیین نیاز به وجود یک مرکز یا یک سازمان در بهبود و گسترش فعالیت کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی؛

- شناسایی قابلیت‌ها و جایگاه ایراندک برای پذیرش این نقش‌ها.

بر این اساس، پرسش‌های پژوهش را می‌توان به شرح زیر مطرح کرد:

۱. آیا یک مرکز، نهاد یا یک سازمان می‌تواند در بهبود و گسترش فعالیت کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی نقش آفرینی کند؟
۲. قابلیت‌ها و جایگاه ایراندک برای پذیرش نقش‌های ممکن چیست و مدل مفهومی اولیه آن چگونه خواهد بود؟

روش و مراحل انجام پژوهش

این پژوهش با رویکرد کتابخانه‌ای و از نوع «مرور گسترده» انجام پذیرفت. این نوع مطالعه مروری، شمایی اولیه از زمینه مورد بررسی ارائه می‌کند که در آن مواردی همچون تعداد مطالعات، زمینه و گستردگی موضوعی و وجود یا عدم وجود متون با هدف شناسایی ماهیت و حجم شواهد قابل بررسی صورت می‌پذیرد. این گونه پژوهش‌ها زمانی انجام می‌پذیرد که موضوع پژوهش هنوز به صورت وسیع بررسی نشده و یا ماهیتی پیچیده یا ناهمگن دارد (فم^۱ و همکاران، ۲۰۱۴). این پژوهش با تدوین دامنه پژوهش در مرحله نخست آغاز می‌شود و سپس با بررسی اسناد و مدارک مورد نیاز ادامه می‌یابد. همچنین پژوهش‌های مرتبط در زمینه نظام ملی اطلاع‌رسانی و سازمان‌های موفق بین‌المللی مورد بررسی قرار می‌گیرد. از این رو، مطالعه کتابخانه‌ای (اسنادی) در بررسی اسناد و مدارک سازمانی، و بررسی اطلاعات مندرج در وبسایت سازمان‌های بین‌المللی موفق در بهبود و گسترش خدمات کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی مورد توجه قرار گرفت. همان‌گونه که دیجکرز^۲ (۲۰۱۵). درباره شیوه «مرور گسترده» بیان می‌کند، هدف از این نوع از پژوهش‌ها، تهیه نقشه‌ای از مفاهیم کلیدی زیربنای حوزه پژوهش و منابع اصلی و انواع شواهد موجود است. این دست از پژوهش‌ها می‌توانند به عنوان پروژه‌ای مستقل انجام پذیرند که پیش از بررسی جامع‌تر و هنگامی که موضوع چندوجهی و پیچیده است، اتفاق بیفتد. این نوع از پژوهش‌ها می‌توانند پیش از بررسی جامع‌تر و هنگامی که موضوعی پیچیده وجود داشته باشد با اهداف زیر انجام می‌پذیرند:

۱. شناسایی پرسش‌های پژوهش: چه دامنه‌ای نیاز است بررسی شود؟
۲. یافتن پژوهش‌های مرتبط از طریق ابزارهای معمول؛

^۱ Pham

^۲ Dijkers

۳. انتخاب منابعی که به پرسش پژوهش مرتبط است؛

۴. ترسیم نمودار از اطلاعات و پژوهش‌های مرتبط؛

۵. تطبیق پژوهش‌ها، تهیه خلاصه و گزارش نتایج آن‌ها.

از این‌رو، پژوهش حاضر در قالب سه مرحله اصلی زیر صورت خواهد پذیرفت:

۱. تدوین دامنه

- شناسایی ماهیت و حجم شواهد و حوزه‌های قابل بررسی با توجه به گستردگی فعالیت این کتابخانه‌ها (دانشگاهی و پژوهشی) با تأکید بر نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی؛
- شناسایی و بررسی اسناد و مدارک مرتبط با وظایف، اهداف و کارکردهای ایراندک؛

۲. بررسی نمونه‌های اجرایی موفق

- بررسی نمونه‌های اجرایی موفق بین‌المللی در گسترش فعالیت‌های این مراکز اطلاع‌رسانی.
- قابلیت‌ها و جایگاه ایراندک برای پذیرش این نقش‌ها (در مقایسه با نمونه‌های بین‌المللی موفق)؛

۳. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

- ترسیم مدل مفهومی اولیه برای پذیرش این نقش‌ها توسط ایراندک.

یافته‌های پژوهش

همان‌گونه که پیشتر نیز اشاره شد، پژوهش حاضر در این بخش، ماهیت و حجم شواهد و حوزه‌های قابل بررسی را با توجه به گستردگی فعالیت کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی مورد بررسی قرار می‌دهد. پژوهش‌های انجام شده در زمینه نظام‌های ملی اطلاع‌رسانی به‌عنوان یکی از عوامل زیرساختی مهم در بهبود و گسترش عملکرد کتابخانه‌های دانشگاهی محسوب می‌شوند که در ادامه مورد توجه قرار می‌گیرد.

نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی

نظام ملی اطلاع‌رسانی به مجموعه‌ای هماهنگ از نظام‌های فرعی اطلاق می‌شود که هر یک حوزه‌ای خاص را زیر پوشش خود دارد و می‌کوشد در آن حوزه به جامعیت نسبی برسد. آنچه این نظام‌های فرعی را تحت نظامی کلی‌تر می‌آورد سیاستی است که بر هماهنگ‌سازی آن‌ها حاکم است و روابطی است که با استفاده از این هماهنگی میان آن‌ها برقرار می‌شود. بنابراین، این نظام ملی از طریق شکل‌گیری نظام‌های فرعی و موضوعی کوچک‌تر پایه‌گذاری می‌شود. اما سیاست‌گذاری برای هماهنگ‌سازی دارای منشأ واحدی است که این منشأ ممکن است مرکزی تصمیم‌گیرنده باشد یا ملاکی بیرونی است که از قبل

وجود داشته و همگان بر آن توافق دارند (حری، نقل در زندیان، ۱۳۸۷، ۳۳-۳۴). دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی این نظام را نظامی تعریف می‌کنند که در آن فراهم‌آوردندگان، اطلاعات و منابع اطلاعاتی را به شیوه‌ای هماهنگ در جهت منافع کاربران بهره‌برداری می‌کنند. این نظام به‌نوعی از همکاری بین کتابخانه‌ای ایده گرفته است (هاروارد-ویلیامز، ۲۰۰۳) که در ابتدای پیدایش خود با راه‌اندازی امانت بین کتابخانه‌ای آغاز شد (نظام ملی اطلاع‌رسانی (ناتیس)، دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی) و با همکاری، تبادل، اشتراک و دسترس‌پذیری اطلاعات میان مراکز علمی-پژوهشی کشور و استفاده بهینه از کلیه اطلاعات علمی و تحقیقاتی موجود در کشور محقق می‌شود (حری، نقل در زندیان ۱۳۸۷، ۳۳-۳۴). حرکت جدی در این زمینه در ایران به اواسط دهه ۱۳۷۰ نسبت داده می‌شود که در آن طرح تشکیل نظام ملی اطلاع‌رسانی مورد تصویب قرار گرفت و نهاد مسئول سیاست‌گذاری و پیگیری آن شورای عالی اطلاع‌رسانی تعیین شد (حری نقل در زندیان، ۱۳۸۷، ۱۹-۲۰). همچنین، پژوهش در این زمینه که بیشتر به‌طور کلی به نظام‌های ملی اطلاع‌رسانی اختصاص دارد به‌صورتی جدی با حری در سال ۱۳۷۶ آغاز شد. هرچند، برخی همچون حسن‌زاده (۱۳۸۶) بر این باورند که بحث این نظام در ایران از سالیان دور و همزمان با سایر کشورها، حتی زودتر از برخی کشورهای پیشرفته مطرح بوده است. در همین سال نیز کتابی تحت عنوان «نظام ملی اطلاع‌رسانی: تشکیلات، برنامه‌ریزی و توسعه» منتشر شد (قاسمی ۱۳۷۶). در همین زمینه، زندیان و حری (۱۳۸۳) عملکرد نظام ملی اطلاع‌رسانی را به شرح زیر برمی‌شمرند:

- تعیین روابط میان بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از طریق سیاست‌ها، خط‌مشی‌ها و روش‌های اطلاع‌رسانی؛
- بهره‌مندی همه مؤسسه‌های دانشگاهی و پژوهشی از اطلاعات تمام نهادها و سازمان‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی از طریق فراهم آوردن برنامه‌ای مشخص برای هدایت، گردآوری، آماده‌سازی، انتقال و اشاعه اطلاعات در همه زمینه‌های فعالیت کشور؛
- برقراری نظام ارزیابی و نظارت بر تحکیم مراکز اطلاع‌رسانی جهت تلاش مداوم واحدهای ذی‌ربط در راستای بهینه‌سازی کار خود؛
- کاوش و پیگیری راه‌های ارتباطی انتقال اطلاعات با همکاری سازمان‌های تولیدکننده اطلاعات؛
- برنامه‌ریزی صحیح در امر گسترش نظام آموزشی و پژوهشی برپایهٔ ارائه اطلاعات مناسب و هدایت مراکز اطلاع‌رسانی، کتابخانه‌ها و غیره؛

^۱ Harvard-Williams

- مطالعه برنامه‌های آموزشی مناسب و تأمین نیروی انسانی لازم برای پویایی مراکز اطلاع‌رسانی؛
- انجام اقدامات لازم به منظور تدوین برنامه‌های جامع و فراگیر برای فناوری و تجهیزات اطلاعاتی با یاری سایر سازمان‌های مسئول؛
- آگاهی مستمر از دستاوردهای علمی مورد نیاز از طریق ارتباط با سازمان‌های بین‌المللی اطلاع‌رسانی؛
- هدایت طرح‌های کنترل کتابشناختی برای تحقق روابط آرگانیک بین همه سازمان‌ها و نهادهای کشور.

وی همچنین به نقل از حری (۱۳۷۶)، عملکرد نظام ملی اطلاع‌رسانی را در سه محور عمده زیر مورد توجه قرار می‌دهد:

۱. ایجاد هماهنگی در تهیه، گردآوری و آماده‌سازی، ذخیره و بازیابی و اشاعه اطلاعات مربوط به منابع؛
۲. نظارت بر تهیه منابع اطلاعاتی برای تکمیل موارد مورد نیاز و خدماتی چون فهرستگان‌ها، خدمات نمایه‌سازی، چکیده‌نویسی، تجزیه و تحلیل منابع مرجع و ...؛
۳. ارائه خدمات مشاوره‌ای و ارجاعی به مراکز تهیه داده‌ها و اطلاعات و تنظیم سیاست‌های لازم برای ارائه اطلاعات و بهره‌مندی استفاده‌کنندگان آن‌ها.

با این حال همان‌گونه که فتاحی (۱۳۸۹) نیز اشاره می‌کند، اقداماتی پراکنده و بیشتر نظری در حوزه‌های گوناگون اما مرتبط با نظام ملی اطلاع‌رسانی باعث شده ساختار لازم و انسجام مورد انتظار برای تشکیل این نظام فراهم نشود. همچنین، برخی فعالیت‌های تکراری و هم‌پوشان در بعضی وظایف در میان مراکز اطلاع‌رسانی بزرگ، موجب هدر رفتن انرژی و سرمایه این مراکز شده است. به این کاستی‌ها می‌توان نبود سرپرست‌هایی مشخص، بانفوذ و تأثیرگذار برای طراحی، پیاده‌سازی و ارزیابی این نظام‌ها، نبود یکپارچگی و هم‌خوانی در برخی از استانداردها، پروتکل‌ها و رویه‌های لازم برای تبادل داده‌ها و نیز اشتراک اطلاعات در این سطح مراکز را نیز افزود. هرچند همان‌گونه که در ادامه در این پژوهش مطرح می‌شود، تلاش‌هایی اجرایی نیز در این زمینه انجام شده است تا خلاء پژوهش‌های نظری برطرف گردد. از جمله این تلاش‌ها می‌توان به تشکیل شورای هماهنگی مراکز اسناد در سال ۱۳۵۰ (بی‌نام، ۱۳۵۳)،

شورای یونی‌سیست در سال ۱۹۶۶^۱، شورای عالی اطلاع‌رسانی در سال ۱۳۷۷^۲ و تشکیل کمیته‌هایی در وزارت‌خانه‌های عتف، بهداشت و درمان، جهاد کشاورزی و غیره اشاره داشت. این کاستی‌ها در نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی نیز به نوعی به چشم می‌خورد. برای نمونه، زندیان و حری (۱۳۸۳) با بررسی راهکارهای عملیاتی کردن طرح نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی در کشور، به برخی از دلایل پایین بودن بهره‌وری اطلاعاتی در کشور به شرح زیر اشاره می‌کنند:

- پراکندگی منابع اطلاعاتی در سطح کشور؛
- وجود مشکلات متعدد در زمینه پردازش و سازماندهی اطلاعات؛
- کمبود نیروی متخصص اطلاع‌رسانی در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی؛
- ضعف ارتباطات؛
- ضعف سازمان و مدیریت کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی؛
- نبود تناسب مجموعه اطلاعات موجود با نیازهای پژوهشگران؛
- هزینه‌گزار خرید منابع اطلاعاتی؛
- نبود امکان استفاده مؤثر از منابع اطلاعاتی موجود در سایر مراکز علمی^۳.

با این‌حال، تلاش‌هایی در زمینه شکل‌گیری نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی انجام شده است. برای نمونه، زندیان (۱۳۸۷) نیز در کتابی تحت عنوان نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی با ارائه تعریفی مختصر درباره نظام ملی اطلاع‌رسانی، این نظام را مجموعه نهادهای متمرکز اطلاع‌رسانی و مؤسسه‌های توزیع‌کننده اطلاعات مطرح می‌کند. وی همچنین به نقل از حری (۱۳۷۶، ۳۸۵)، این نظام را مجموعه‌ای متمایز شامل واحد هماهنگ‌کننده، کمیته‌های آن و اجزای نامتمرکز (یعنی کتابخانه‌ها و مراکز اسناد و اطلاعات) می‌داند که در راه اهداف از پیش تعیین شده برای انجام فعالیت‌های اطلاع‌رسانی در این مقیاس گام بر میدارند که سه محور هماهنگ‌سازی، نظارت و ارزیابی را مد نظر دارد. وی همچنین، اهداف نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی را به شرح زیر برمی‌شمارد:

- تسهیل در گزینش، پردازش و تبادل ایده‌ها از نقطه ایجاد و دسترسی استفاده‌کنندگان به آن ایده‌ها در تمامی سطوح؛

۱. مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران (پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)) به‌عنوان نماینده این شورا در ایران فعالیت می‌کرد (دایره‌المعارف کتابداری، زیر مدخل شورای یونیسیست، ۱۳۸۵).

۲. <https://goo.gl/tq17Ng>

۳. البته با توجه به این‌که مدت زمان زیادی از این پژوهش می‌گذرد (۱۳ سال) شاید بتوان گفت با توجه به تغییرهای به‌وجود آمده اکنون برخی از این کمبودها تا اندازه‌ای مرتفع شده باشد ولی بسیاری از این دشواری‌ها همچنان باقی به‌نظر می‌رسد.

- اطمینان از تأمین دسترس پذیری دقیق، جامع و با کمترین تأخیر به اطلاعات فراهم آمده که به شیوه‌ای مناسب برای استفاده‌کننده ارائه خدمت می‌کند؛
  - تشویق به گسترش و به‌کارگیری ابزارها و فنون کارآمد در کار اطلاع‌رسانی.
- وی نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی را نظامی می‌داند که به وزارت عتف وابسته است و وظیفه هدایت، هماهنگ‌سازی، کنترل و ارزشیابی (ارزیابی) خدمات اطلاعاتی در دانشگاه‌ها را با بهره‌مندی از فناوری‌های نوین اطلاعاتی و امکان دستیابی علمی و فنی همه پژوهشگران در سراسر کشور پیگیری و مدیریت کند. وی همچنین، دستاوردهای این نظام را نیز به شرح زیر مطرح می‌کند:
- گذر از شکاف‌های گسترده موجود در نظام‌ها و خدمات اطلاع‌رسانی با تقویت زیرساخت‌های موجود از طریق گسترش خدمات اطلاع‌رسانی؛
  - کاستن از دوباره‌کاری‌های رایج در فعالیت‌های پژوهشی و توسعه کشور و کاستن از حجم کار گردآوری، ساخت و تولید داده‌ها و منابع اطلاعاتی؛
  - تقویت اشتراک و مبادله منابع اطلاعاتی در سطوح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی؛
  - تسهیل تصمیم‌گیری‌های سودآور، حل مشکلات، انتقال فناوری و برنامه‌ریزی در بخش‌های خصوصی و دولتی از طریق فراهم‌آوری اطلاعات مناسب و به‌موقع؛
  - تقویت امکان دسترسی آسان به داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز برای تسریع در توسعه اجتماعی-اقتصادی کشور.

در پایان نیز با اشاره به ساختار پیشنهادی برای نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی در چارچوب «شورای عالی نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی»، برخی از وظایف بخش‌ها و زیربخش‌های این نظام را تشریح می‌کند. بر پایه آنچه اشاره شد، نظام ملی اطلاع‌رسانی (با تأکید بر نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی) در ایران به‌درستی پایه‌ریزی نشده، یا به بلوغ لازم برای تأثیرگذاری مورد نظر نرسیده است. به بیان دیگر، سیاست حاکمیتی و اجرایی در سطح کشور برای نظام ملی اطلاع‌رسانی به‌درستی ایجاد نشده است. از سوی دیگر، در برخی از پژوهش‌ها بر ضرورت و اهمیت این نظام‌ها در گسترش و رشد کتابخانه‌ها تأکید شده است. برای نمونه پارکر^۱ (۱۳۸۲) بر این باور است فقدان سیاست ملی اطلاع‌رسانی رسمی نباید مانع از برنامه‌ریزی خدمات اطلاعاتی در بخش‌های ویژه یا در سطح‌های پایین‌تر همچون کتابخانه‌ها گردد. وی همچنین معتقد است:

---

^۱. Parker

«هر جا که کوشش‌هایی برای توسعه و پیشرفت سیاست‌های ملی اطلاع‌رسانی به عمل می‌آید، سازمان برنامه‌ریزی که این روش را به انجام می‌رساند، باید سیاستی را انتخاب کند که با موقعیت‌های موجود مطابقت داشته باشد. انتخاب سیاست‌هایی که نتواند در مدت زمان معینی به نتیجه برسد، به سردرگمی، ناامیدی و دل‌سردی در میان افراد مربوطه و بی‌اعتباری فرآیند برنامه‌ریزی منتهی خواهد شد. .... این مرحله شامل بررسی وضع موجود ... و همچنین شناسایی مشکلات و نقاط ضعف است. .... در عین حال، این مرحله حیاتی در تدارک برای برنامه‌ریزی معمولاً مورد بی‌توجهی یا غفلت قرار گرفته و هدف‌ها بر اساس معلومات ناقص و غیردقیق از مسائلی که باید حل شوند، تعیین می‌گردند.» (پارکر ۱۳۸۲، ۱۷).

«... در کشورهایی که سازمان برنامه‌ریزی دائمی وجود دارد، این سازمان باید امکانات گردآوری و تشریح منظم اطلاعات را فراهم آورد تا نشان دهد که تصویری که از وضع موجود ارائه می‌دهد، همیشه جدید و مطابق با روز است. ...» (پارکر ۱۳۸۲، ۲۳).

برپایه آن‌چه در بالا اشاره شد، چارچوب این پژوهش را می‌توان بر روی نظام ملی اطلاع‌رسانی استوار دانست و این مفهوم را به‌عنوان بستری دانست که پژوهش حاضر بر روی آن شکل می‌گیرد. از سوی دیگر، با در نظر گرفتن دشواری‌ها، چالش‌ها و ناهماهنگی‌های موجود، لازم است تلاش‌هایی در زمینه فراهم‌آوری زیرساخت‌ها و پیش‌زمینه‌های شکل‌گیری این نظام در حوزه فعالیت‌های دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی ایجاد شود. از سوی دیگر، می‌توان ایران‌داک را به‌عنوان یکی از سازمان‌هایی دانست که در زمینه نظام ملی اطلاع‌رسانی می‌تواند نقش‌آفرینی کند. از این‌رو در این بخش، جایگاه و نقش ایران‌داک در پذیرفتن نقش‌های مرتبط با این نظام لازم است مورد توجه قرار گیرد.

۲.۳. نقش ایران‌داک در نظام ملی اطلاع‌رسانی

ایران‌داک به دنبال پژوهش، مدیریت دانش، آموزش، همکاری‌های پژوهشی و اطلاع‌رسانی، و پشتیبانی از سیاست‌گذاری علم و فناوری است که وابسته به وزارت عتف فعالیت می‌کند. همچنین، فراهم‌آوری، سازمان‌دهی، ذخیره، حفظ، بازیابی، تحلیل و اشاعه اطلاعات و مدارک علمی و فناوری کشور و پشتیبانی از این اطلاعات در سطح ملی و بین‌المللی، مدیریت تأمین و دسترسی پژوهشگران کشور به مدارک اطلاعات علم و فناوری خارج از کشور و پشتیبانی و مدیریت سامانه ملی مدیریت

۱. <http://www.irandoc.ac.ir/about-us/about-us.html>

اطلاعات علم و فناوری، جزو مأموریت‌های اصلی این سازمان است^۱. از دیگر فعالیت‌های این سازمان می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- راهبری و مدیریت طرح عضویت فراگیر کتابخانه‌ها (غدیر)؛
- طرح امین (امانت بین کتابخانه‌ها)؛
- سازماندهی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های کشور؛
- دیجیتال‌سازی و ساخت آرشیو دیجیتال از منابع اطلاعاتی؛

این سازمان همچنین، وظایف دیگری نیز را برعهده گرفته است. از جمله این وظایف می‌توان به

شرح زیر نام برد:

دبیرخانه کمیسیون نظام اطلاع‌رسانی علم و فناوری^۲

این کمیسیون در ابتداء با عنوان «کمیته راهبری نظام اطلاع‌رسانی دانشگاهی» در آذر ۱۳۸۵ فعالیت خود را آغاز کرده است. این کمیسیون با توجه به لزوم مشارکت مؤسسه‌های آموزشی، پژوهشی و فناوری وابسته به وزارت عتف در هماهنگ‌سازی فعالیت‌های اطلاع‌رسانی علم و فناوری در این مؤسسه‌ها ایجاد شده است و مسئولیت سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، نظارت، ارزیابی و هدایت فعالیت‌های مرتبط از جمله تأمین منابع و مجموعه‌سازی، سازماندهی و پردازش، بازیابی و اشاعه اطلاعات علمی و فناوری را بر عهده دارد. دبیرخانه این کمیسیون، علاوه بر انجام وظایف دبیرخانه‌ای و روابط عمومی نظام، انجام مطالعات پایه و تهیه و تدوین شیوه‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها، نقش رابط میان زیرمجموعه‌های نظام و شوراهای فنی و تخصصی نظام را بر عهده دارد. ایرانداک دبیرخانه کمیسیون است و افزون بر انجام وظایف دبیرخانه‌ای و روابط عمومی، رابط میان زیرمجموعه‌ها و شوراهای فنی و تخصصی مرتبط است. برخی از فعالیت‌های ایرانداک را می‌توان به شرح زیر برشمرد:

- طراحی و پیاده‌سازی نظام استانداردها و ضوابط نظام؛
- تعیین حدود وظایف زیرمجموعه‌ها در اجرای نظام؛
- ایجاد نظام ثبتی اطلاعات علمی، تحقیقاتی و فناوری.

^۱. <http://www.irandoc.ac.ir/irandoc/irandoc.html>

^۲. <http://irandoc.ac.ir/phonebook/1474>

دبیرخانه شورای تأمین منابع علمی^۱

این شورا برای همکاری، هماهنگی، هم‌راستایی، و هم‌افزایی در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی و همچنین، گزینش، تأمین، تحویل، و دسترسی به منابع علمی برای افزایش کارایی، اثربخشی، و بهره‌وری نظام علمی، پژوهشی، و فناوری وزارت عتف تشکیل شده است. با سه مأموریت کلیدی زیر، ایرانداک دبیرخانه این شورا است:

- همکاری، هماهنگی، و هم‌راستایی مؤسسه‌ها در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی و همچنین گزینش، تأمین، تحویل، و دسترسی به منابع علمی خارجی با رعایت صرفه و صلاح و برای افزایش کارایی، اثربخشی، و بهره‌وری نظام علمی، پژوهشی، و فناوری؛
- گسترش همکاری و اشتراک منابع علمی و یک‌پارچه‌سازی خدمات منابع علمی در وزارت؛
- همکاری، هماهنگی، و هم‌راستایی در ارائه خدمات منابع علمی به سازمان‌های دیگر در چارچوب سیاست‌های اقتصاد مقاومتی.

مدیریت سامانه سمات (سامانه اطلاعات تحقیقاتی کشور)^۲

این سامانه اطلاعات پژوهشی، پیوسته‌گاه داده‌های علمی و پژوهشی تولیدشده در داخل کشور است که به‌عنوان ابزار و جایگاهی برای یکپارچه‌سازی اطلاعات افراد، سازمان‌ها و نهادها و نشریات علمی کشور عمل می‌کند. این شبکه در اصل یک منبع دست اول و یک مرکز ایجاد پیوند است که تنها فراداده‌های اطلاعات (مثل نام نویسنده، عنوان نشریه و ...) را دریافت و ذخیره کرده و بر اطلاعات نهایی ارایه‌شده در دیگر پایگاه‌های اینترنتی تأکید می‌کند. ایرانداک سازمان متولی و مجری سامانه است که مهمترین اهداف آن عبارت است از:

- کمک به تدوین نقشه جامع علمی کشور؛
- کمک به ساماندهی وضعیت علم و فناوری در کشور؛
- کمک به تعیین اولویت‌ها و سیاست‌های حاکم بر فعالیت‌های علم و فناوری در کشور؛
- کمک به برنامه‌ریزی برای تعیین و تخصیص بودجه‌های پژوهشی؛

^۱. <http://irandoc.ac.ir/taxonomy/term/2740>

^۲. <http://www.semat.ir/>

- ارزیابی و ارزشیابی پویای مؤسسه‌های پژوهشی و فناوری و پژوهشگران بر اساس شاخص‌های تعریف‌شده؛
- امکان پیش‌بینی و آینده‌نگری وضعیت علم و فناوری در کشور^۱.

با توجه به آنچه اشاره شد نقش ایرانداک به‌عنوان یکی از سازمان‌هایی که می‌تواند در نظام ملی اطلاع‌رسانی (بویژه دانشگاهی) یاری رساند اهمیت بسیار زیادی دارد. از جمله فعالیت‌هایی که ایرانداک در این زمینه اجرا می‌کند می‌توان به ایجاد و مدیریت سامانه‌ها و راهکارهای اجرایی و عملیاتی همچون کمیسیون نظام ملی اطلاع‌رسانی علم و فناوری و شورای تأمین منابع علمی نام برد. باید اشاره داشت که زندیان (۱۳۸۷، ۱۱۵-۱۱۶) ایرانداک را به‌عنوان نخستین مرکز اطلاع‌رسانی معرفی می‌کند که با همکاری یونسکو و یونیسفست، از مسئولان کشوری درخواست می‌کند به امور مربوط به نظام اطلاع‌رسانی علمی توجه جدی و فوری داشته باشند. همچنین، نگاهی به اسناد و مدارک سازمانی ایرانداک می‌تواند جایگاه و نقش ایرانداک در بهبود و گسترش فعالیت این کتابخانه‌ها را بیشتر نمایان سازد.

سایر نقش‌ها و اهداف ایرانداک (با توجه به اسناد و مدارک)

در مرحله نخست بررسی اسناد و مدارک مرتبط با وظایف، اهداف و کارکردهای ایرانداک لازم است نگاهی به اساسنامه ایرانداک بیندازیم. این کار کمک می‌کند تا میزان مطابقت اهداف اشاره شده در اساسنامه ایرانداک با فعالیت‌های نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی مورد بررسی قرار گیرد. آنچه در اساسنامه ایرانداک به‌عنوان اهداف این سازمان در ارتباط با فعالیت‌های نظام ملی اطلاع‌رسانی اشاره شده است را می‌توان به شرح زیر نام برد:

- توسعه و گسترش پژوهش در زمینه علوم و فناوری اطلاعات، مدیریت دانش و جامعه اطلاعاتی؛
- زمینه‌سازی مناسب برای ارتقای فعالیت‌های پژوهشی؛
- توسعه و گسترش پژوهش در زمینه علوم و فناوری اطلاعات؛
- زمینه‌سازی ارتقای فعالیت‌های پژوهشی مرتبط با مدیریت دانش، جامعه اطلاعاتی، علوم و فناوری اطلاعات و نوآوری؛
- تجاری‌سازی دستاوردهای پژوهشی؛

^۱. <http://www.irandoc.ac.ir/links/nstmt-link.html>

• گسترش و ارائه خدمات مدیریت دانش، مدیریت اطلاعات و اطلاع‌رسانی اطلاعات علم و فناوری؛

• عمومی‌سازی کاربرد فناوری اطلاعات و اطلاعات علمی و فناورانه^۱.

آنچه با مرور کلی در زمینه این اهداف می‌توان اشاره داشت این است که این اهداف با فعالیت‌های مرتبط با رشد و گسترش کتابخانه‌های دانشگاهی ارتباط مستقیم و هدفمندی دارد. برای نمونه، ارتقای فعالیت‌های پژوهشی مرتبط با مدیریت دانش، جامعه اطلاعاتی، علوم و فناوری اطلاعات و نوآوری به اهداف و فعالیت‌های این نوع از کتابخانه‌ها ارتباطی کلیدی دارد. این خدمات عبارتند از:

• گردآوری، سازماندهی و ذخیره، حفظ و تحلیل و اشاعه مدارک و اطلاعات علم و فناوری کشور؛

• مدیریت تأمین و دسترسی به مدارک و اطلاعات علم و فناوری بین‌المللی؛

• مدیریت تأمین و دسترسی به مدارک و اطلاعات علم و فناوری گردآوری شده در پژوهشگاه در

سطح ملی و جهانی؛

• انتشار نمایه‌نامه‌ها، چکیده‌نامه‌ها، آمارنامه‌ها، فرهنگ‌نامه و اصطلاح‌نامه‌ها؛

همچنین، نگاهی به خدمات ارائه شده در زمینه مدیریت اطلاعات و اطلاع‌رسانی نشان می‌دهد ایران‌دک می‌تواند به‌عنوان سازمانی باتجربه در زمینه بهبود و گسترش کتابخانه‌های دانشگاهی یاری‌گر این کتابخانه‌ها در نظر گرفته شود. با این حال، این سازمان اهداف بالادستی دیگری نیز دارد که تأثیر آن در جنبه‌های گسترده‌تری قابل اجراست. برای نمونه این سازمان از بُعد گسترش کاربرد فناوری اطلاعات در سطح وزارت عتف و همچنین در سطح کشور به شرح زیر فعالیت می‌کند:

• برنامه‌ریزی، مدیریت و پشتیبانی از پروژه‌های فناوری اطلاعات؛

• سازماندهی کارآمد برای کاربرد فناوری اطلاعات، آمایش منابع، مدیریت مخاطرات،

هماهنگ‌سازی و طراحی و اشاعه استانداردها و مقررات؛

• شناخت و تقویت عوامل پیش‌برنده و کاهش عوامل بازدارنده در کاربرد فناوری اطلاعات؛

• پشتیبانی از آمادگی الکترونیکی، توسعه دانش، بینش و مهارت ذی‌نفعان کلیدی در زمینه نقش و

اهمیت فناوری اطلاعات و کاهش شکاف دیجیتال؛

^۱. <http://www.irandoc.ac.ir/about-us/mission.html>

- تأمین زیرساخت‌های اطلاعاتی فراگیر؛
  - تدوین و نهادینه‌سازی اصول اخلاقی کاربرد فناوری اطلاعات؛
- افزون بر این، ایرانداک در راستای آموزش و ارتقای مهارت‌ها، قابلیت‌ها، دانش و نگرش نیروی انسانی شاغل در حوزه علوم و فناوری اطلاعات و خدمات اطلاع‌رسانی به کاربران اطلاعات علمی و فناوری و علاقمندان به علوم و فناوری اطلاعات و اطلاع‌رسانی نیز فعالیت می‌کند. همچنین در این زمینه (اهداف بالادستی) افزون بر مشاوره در طراحی و راهبری نظام اطلاع‌رسانی علم و فناوری در وزارت عتف، این سازمان در بُعد همکاری و هماهنگی نیز به شرح زیر در حال انجام وظیفه است:
- مشارکت در برنامه‌های همکاری ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی مطابق ضوابط و مقررات؛
  - سازماندهی شبکه‌های متخصصان علوم و فناوری اطلاعات مطابق ضوابط و مقررات؛
  - برنامه‌ریزی، اجرا، ارزیابی و هماهنگی برنامه‌های جامع اشتراک منابع و همکاری میان کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی؛
  - پشتیبانی و مدیریت امور مربوط به سامانه ملی مدیریت اطلاعات علم و فناوری مطابق ضوابط و مقررات؛
  - طراحی و ترویج استانداردهای ملی خدمات اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات.
- در همین راستا، نقش‌های دیگری نیز در زمینه علوم و فناوری اطلاعات ایفا می‌کند که به شرح زیر است:
- نماینده وزارت در مجامع ملی و بین‌المللی اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات؛
  - نماینده مجامع بین‌المللی اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات در کشور کانون فعالیت‌های منطقه‌ای آنها؛
  - مرکز ثبت اطلاعات علمی و فناورانه؛
  - هماهنگ‌کننده برنامه‌های اشتراک منابع و همکاری میان کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی کشور؛
  - راهبری سامانه ملی و مدیریت اطلاعات علم و فناوری؛
  - کانون تفکر ملی در حوزه علوم و فناوری اطلاعات و اطلاع‌رسانی.

همچنین، با توجه به برنامه راهبردی ایرانداک (۱۳۹۲-۱۳۹۶)، ضرورت‌ها و الزام‌های در نظر گرفته شده در این برنامه می‌تواند، پیش‌زمینه‌ها و چشم‌انداز ایرانداک در زمینه گسترش فعالیت‌های پژوهشی مرتبط با این کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی را در چارچوب موارد زیر مطرح کرد^۱:

- بلوغ نیافتن نظام ملی اطلاع‌رسانی در ایران؛
  - ناشناخته (کمتر شناخته) بودن ایرانداک و مأموریت آن در وزارت عتف؛
  - گسترش مراکز اطلاع‌رسانی علمی با کارهای همانند در کشور؛
  - بازنگری در تشکیلات ایرانداک بر پایه نیازهای روز و پی‌گیری تصویب آن در مراجع بالادست؛
  - تلاش برای بازگشت ایرانداک به جایگاه شایسته خود در کشور و جهان؛
  - لزوم تصویرسازی ایرانداک در وزارت عتف و شفاف‌سازی خط‌مشی‌ها، رویه‌ها و مقررات؛
  - گسترش پوشش مدیریت اطلاعات علمی و فناورانه؛
  - لزوم خودکارسازی سازماندهی اطلاعات؛
  - دارا بودن دانش انباشته در زمینه‌های تخصصی علوم و فناوری اطلاعات مانند اصطلاح‌نامه‌ها، پایگاه‌های اطلاعات کتاب‌شناختی، و اشتراک منابع اطلاعاتی؛
  - یگانه بودن و تنوع پایگاه‌های اطلاعاتی پژوهشگاه به‌ویژه در زمینه پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها.
- نگاهی به این اسناد و مدارک می‌تواند به این نکته پی برد که ایرانداک به‌عنوان یکی از سازمان‌های تأثیرگذار، با تجربه و با سابقه در امور مختلفی همچون ساماندهی امور پژوهشی، به‌صورت بالقوه می‌تواند به‌عنوان یک سازمان مهم در زمینه بهبود و گسترش کتابخانه‌های دانشگاهی نقش داشته باشد. با این حال، لازم است نگاهی برون‌نگر به نقش مراکز، نهادها و سازمان‌های موفق بین‌المللی افکند تا در مقایسه با این سازمان‌ها، میزان مشابهت اهداف، فعالیت‌ها، چشم‌انداز و برنامه‌های در دست اجرا در ایرانداک مورد بررسی قرار گیرد. این کار همچنین، می‌تواند به ایجاد افق‌های جدید برای قابلیت‌ها و نقش ایرانداک در ارتباط با بهبود و گسترش فعالیت کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی منجر شود.

بررسی نمونه‌های موفق بین‌المللی

بررسی نمونه‌های موفق که در زمینه بهبود و گسترش عملکرد کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی عمل می‌کنند از این جهت مفید خواهد بود که بتوان با الگو گرفتن از این برنامه‌ها و نمونه‌ها، برای تدوین برنامه‌های مورد نیاز از این نمونه‌ها استفاده کرد. با این حال، برای اینکه نگاهی جامع‌تر به این نمونه‌ها

^۱. <http://irandoc.ac.ir/Strategic-plan/st-swot.html>

مروری گسترده بر جایگاه و نقش پژوهشگاه علوم -----

داشته باشیم، لازم است همه انواع کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی را در نظر بگیریم. در این صورت، نمونه‌های موفق بین‌المللی وجود دارد که به بهبود و گسترش عملکرد این کتابخانه‌های کمک قابل توجهی داشته‌اند. از جمله این نمونه‌ها می‌توان به ای‌سی‌آرال (انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی آمریکا)^۱، اسکائیل (انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی، پژوهشی و ملی)^۲، لیبر (انجمن کتابخانه‌های پژوهشی اروپا)^۳ و سی‌ای‌یوال (شورای کتابداران دانشگاهی استرالیا)^۴ اشاره کرد. آنچه در ادامه در جدول ۱ می‌آید، بررسی مقایسه‌ای میان نمونه‌های موفق بین‌المللی است که در حوزه کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی فعالیت می‌کنند.

---

^۱. Association of collage and Research libraries (ACRL) (www.ala.org/acrl)

^۲. SCONUL (Society of Collage, National and University Libraries) (www.sconul.ac.uk)

^۳. Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche (LIBER) (www.libereurope.eu)

^۴. Council of Australian University Librarians (CAUL) (www.caul.edu.au)

جدول ۱. بررسی مقایسه‌ای میان نمونه‌های موفق بین‌المللی در حوزه

کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی

نقش‌ها	مهم‌ترین فعالیت‌ها و پروژه‌ها	اهداف	منازعات
اهدایت و راهبری کتابخانه‌های دانشگاهی، پژوهشی	• ایجاد کانال ارتباطی در میان اعضاء به منظور تقویت ارتباط‌های علمی؛ • تأثیر بر آموزش عالی، ارتباطات علمی؛ • گسترش استانداردهای سواد اطلاعاتی؛ • تدوین و گسترش استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی؛ • اعطای جوایز به حرفه‌مندان دانشگاهی؛ • پشتیبانی از خط‌مشی‌های عمومی برای گسترش کتابخانه‌های دانشگاهی؛ • برگزاری نشست‌های تخصصی و علمی.	• گسترش کتابخانه‌های آموزش عالی و کتابخانه‌های تحقیقاتی مستقل و کتابخانه‌های پژوهشی؛ • هدایت کتابداران و کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی به سوی پیشرفت در امر پژوهش و یادگیری؛ • ترویج، حمایت و پیشبرد ارزش‌های کتابخانه‌های دانشگاهی در جامعه آموزش عالی.	اتحادی آزاد
مدیریت، راهبری و هماهنگی میان کتابخانه‌های دانشگاهی	• پشتیبانی از انجمن کتابخانه‌های آموزش عالی، آموزش و اشتراک‌گذاری دستاوردها برای کتابخانه‌ها؛ • گردآوری و انتشار اطلاعات آماری کتابخانه‌های دانشگاهی؛ • فراهم‌آوری دسترسی به منابع و استفاده از فضای دیگر کتابخانه‌ها؛ • فراهم‌آوری امکان به‌اشتراک‌گذاری و دسترسی آزاد به اطلاعات؛ • برقراری ارتباط با طیف وسیعی از همکاران و ذینفعان؛ • فراهم‌آوری تأمین مدارک و خدمات بین‌کتابخانه‌ای؛ • گسترش کتابخانه دیجیتال ملی برای آموزش عالی؛ • برنامه‌ریزی راهبردی نیروی کار برای بخش‌های اطلاعاتی؛ • پویش کاهش هزینه محتوا.	• ارتقاء سطح آگاهی کتابخانه‌های دانشگاهی در پشتیبانی از تعالی پژوهش و موفقیت دانشجویان و اشتغال‌زایی؛ • گسترش چشم انداز کتابخانه و کتابداران دانشگاهی؛ • تقویت همکاری میان کتابخانه‌های دانشگاهی و به اشتراک‌گذاری دانش و تجربه؛ • حمایت اعضاء برای رویارویی با چالش‌های خدماتی آینده؛ • توسعه رهبری نسل بعدی کتابخانه‌ها.	اسکاتل

سازمان	اهداف	مهم‌ترین فعالیت‌ها و پروژه‌ها	نقش‌ها
پژ	- ایجاد همکاری و همبستگی میان کتابخانه‌های بزرگ اروپایی؛ - تقویت عضویت در انجمن دانشگاه‌های اروپایی و تعدادی از سازمان‌های همکار و شوراها؛ - افزایش فعالیت‌های حمایتی از سوی کتابخانه‌های اروپایی با اتحادیه اروپا، سازمان‌های عضو لیبر و حامیان مالی پژوهش؛ - رهبری تغییر در کتابخانه‌های پژوهشی و نظام‌های آینده کتابخانه‌ای.	- افزایش فراهم‌آوری خدمات و منابع؛ - حفظ کاربران کنونی و جذب کاربران جدید - گسترش مجموعه‌ها، متخصصان و فضاها؛ - طرح دانش باز با راه‌اندازی گروه کاری سنجشی، خط‌مشی‌های مدیریت داده‌های پژوهشی و دسترسی آزاد به منابع؛ - فراهم‌آوری مجمعی برای کتابخانه‌ها برای ایجاد ظرفیت و به‌روشنی در این حوزه؛ - پشتیبانی از گسترش مهارت‌های مدیریت داده‌های پژوهشی؛ - گسترش متن‌کاوی و داده‌کاوی؛ - گسترش ارتباط علمی و زیرساخت‌های پژوهشی؛ - شکل‌دهی دوباره به کتابخانه‌های پژوهشی.	راهبری، مدیریت داده‌های پژوهشی و مدیریت تغییر در کتابخانه‌های پژوهشی
سپای پوزال	- مدیریت کتابخانه‌های دانشگاهی استرالیا؛ - افزایش ظرفیت کتابخانه‌های دانشگاهی برای بروندادهای یادگیری دانشجویان و همکاری با دانش‌آموختگان؛ - افزایش نفوذ و نقش کتابخانه‌های دانشگاهی در پژوهش و یادگیری؛ - بهبود و ارتقاء روند پیشرفت کتابخانه‌های دانشگاهی؛ - تدوین خط‌مشی‌ها و رویه‌های اطلاعاتی مربوط به آموزش عالی؛ - پشتیبانی و ارتقاء ارزش‌های این کتابخانه‌ها.	- تقویت ارتباط با سازمان‌های همکار، ادارات دولتی فدرال و نهادهای پژوهشی؛ - ایجاد و حفظ رابطه با دیگر گروه‌های ملی و بین‌المللی علم اطلاعات و دانش‌شناسی؛ - افزایش و تسهیل دسترسی به منابع اطلاعاتی (شورای تأمین منابع الکترونیکی)؛ - پیشبرد آموزش الکترونیکی و محیط‌های یادگیری فناورانه همچون موک‌ها؛ - مشورت و نظارت بر دسترسی هدفمند به محتوای الکترونیکی؛ - همکاری با ناشران و انعقاد قراردادهای همکاری؛ - پشتیبانی از توانایی‌ها در مدیریت داده‌های پژوهشی؛ - فراهم‌سازی فضایی برای به‌اشتراک‌گذاری دانش، تجربه، و اطلاعات؛ - مدیریت فعالیت‌ها در پیشبرد استعدادها و توانمندی‌های حرفه‌مندان کتابخانه‌های دانشگاهی برای مواجهه با نقش‌های جدید؛ - استخراج آمار و اطلاعات کتابخانه‌های دانشگاهی؛ - فراهم‌آوری دسترسی به پایان‌نامه‌های دانشگاهی (گنجینه ملی پایان‌نامه‌ها)؛ - راه‌اندازی طرح امانت بین‌کتابخانه‌ای برای استرالیا و نیوزلند؛ - تدوین شاخص‌های عملکرد برای ارزیابی کیفیت.	مدیریت و هماهنگی و رهبر امور کتابخانه‌های دانشگاهی

آنچه از نتایج جدول ۱ در ارتباط با نقش‌های *آرال* در ارتباط با کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی می‌توان فهمید که این سازمان به‌عنوان یک راهبر و هدایت‌کننده، برنامه‌ریز و تسهیل‌گر در حوزه این کتابخانه‌ها برای اموری همچون تدوین استانداردهای دانشگاهی، اعطای جوایز به حرفه‌مندان، پشتیبانی از خط‌مشی‌های عمومی برای گسترش این کتابخانه‌ها و برگزاری نشست‌های تخصصی و علمی برعهده گرفته است. همچنین، *اسکانیل* در ارتباط با کتابخانه‌های حوزه آموزش عالی به‌عنوان مدیر، راهبر و هماهنگ‌کننده میان کتابخانه‌های دانشگاهی برای اموری همچون گردآوری و انتشار اطلاعات آماری از این کتابخانه‌ها، فراهم‌آوری دسترسی به منابع، به‌اشتراک‌گذاری و استفاده از منابع اطلاعاتی، فراهم‌آوری تأمین مدارک و خدمات بین‌کتابخانه‌ای، و گسترش کتابخانه‌های دیجیتال ارائه می‌کند. *لیبر* نیز در پروژه‌های مرتبط با اتحادیه اروپا به‌عنوان یک هماهنگ‌کننده، کنش‌گر، یاری‌گر، حمایت‌گر، برنامه‌ریز و تسهیل‌گر برای اموری همچون مدیریت داده‌های پژوهشی، دسترسی آزاد به داده‌های پژوهشی و متن‌کاوی یا داده‌کاوی در کتابخانه‌های عضو اتحادیه اروپا نقشی قابل توجه در مدیریت امور پژوهشی در دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های پژوهش برعهده دارد. با این حال، *سی‌آی‌یوآل* با توجه به نقش‌هایی که در میان کتابداران و کتابخانه‌های دانشگاهی دارد، به‌عنوان یک هماهنگ‌کننده و رهبر در امور مربوط به مدیریت و ارتقاء امور پژوهشی، دسترسی و تأمین منابع اطلاعاتی، استخراج آمارهای اطلاعاتی از این کتابخانه‌ها، گسترش سواد اطلاعاتی میان اعضاء عمل می‌کند.

قابلیت‌ها و جایگاه ایران‌داک برای پذیرش این نقش‌ها

نقش ایران‌داک به‌عنوان یکی از سازمان‌های تأثیرگذار در فعالیت‌های کتابخانه‌های دانشگاهی غیرقابل انکار است. این سازمان که مدیریت و اسپاری پایان‌نامه‌ها و رساله‌های پژوهشی تولید شده در دانشگاه‌ها را برعهده دارد و سامانه‌های اطلاعاتی گوناگون و متعددی را نیز برای این کار طراحی و ساماندهی می‌کند وظیفه فراهم‌آوری، سازمان‌دهی، ذخیره، حفظ، بازیابی، تحلیل و اشاعه اطلاعات و مدارک علمی و فناوری کشور و پشتیبانی از این اطلاعات در سطح ملی و بین‌المللی، مدیریت تأمین و دسترسی پژوهشگران کشور به مدارک اطلاعات علم و فناوری خارج از کشور و پشتیبانی و مدیریت سامانه ملی مدیریت اطلاعات علم و فناوری را نیز برعهده دارد. اگر بر این نکته بیفزاییم که دبیرخانه کمیسیون نظام اطلاع‌رسانی علم و فناوری و همچنین دبیرخانه شورای تأمین منابع علمی نیز تاکنون برعهده ایران‌داک بوده و طرح امین و غدیر را نیز مدیریت می‌کند، می‌توان بر جایگاه و قابلیت‌های این سازمان برای پذیرفتن این نقش‌ها صحه گذارد. از سوی دیگر، با وجود این‌که همه نمونه‌های موفق بین‌المللی (*آرال*، *اسکانیل*، *لیبر* و *سی‌آی‌یوآل*) ماهیت انجمنی دارند، کارکردهای این چهار نمونه

----- مروری گسترده بر جایگاه و نقش پژوهشگاه علوم

مشابه یکدیگر است که البته می‌تواند تحت تأثیر مؤلفه‌های بافتی کشورها و منطقه‌های تحت فعالیت آن‌ها باشد. به بیان دیگر، به نظر می‌رسد برخی نیازمندی‌ها، ویژگی‌ها و شرایط ملی و منطقه‌ای باعث گوناگونی و تغییر در برنامه‌های این سازمان‌ها در مقایسه با ایران‌داک شده است. آنچه در جدول ۲ می‌آید نمونه‌هایی از فعالیت‌هایی است که اکنون در ایران‌داک در حال انجام است در نمونه‌های موفق بین‌المللی نیز این فعالیت‌ها دیده می‌شود.

جدول ۲. برخی از فعالیت‌های در حال انجام در ایران‌داک مشابه با

نمونه‌های بین‌المللی

ردیف	برخی از فعالیت‌ها و پروژه‌های ایران‌داک	نمونه‌های موفق بین‌المللی
۱	طرح غدیر و امین (به‌اشتراک‌گذاری منابع اطلاعاتی)	اسکانل (پویش کاهش هزینه محتوا و طرح دسترسی آزاد و طرح به‌اشتراک‌گذاری)، لیبر و سی‌ای‌یوال (تسهیل دسترسی به منابع اطلاعاتی و طرح امانت بین‌کتابخانه‌ای)
۲	واسپاری پایان‌نامه و رساله‌ها (سامانه گنج پارسا)	سی‌ای‌یوال (سامانه ملی پایان‌نامه‌ها)
۳	شورای تأمین منابع علمی	اسکانل (پروژه AARC)، لیبر و سی‌ای‌یوال (CERIC)
۴	سامانه سمات (سامانه ملی اطلاعات تحقیقاتی)	اسکانل (پروژه LEARN) لیبر (مدیریت داده‌های پژوهشی)
۵	برگزاری نشست‌های تخصصی ^۱	ای‌سی‌آرال (برگزاری نشست‌های تخصصی)

با این حال، ایران‌داک برخی از فعالیت‌هایی که سایر نمونه‌های مشابه برای بهبود و گسترش فعالیت‌های کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی انجام می‌دهند، می‌تواند دنبال نماید. این موارد در چارچوب جدول ۳ ارائه می‌شود.

^۱ البته این مورد تا اندازه‌ای بیشتر در شهر تهران انجام می‌شود و دامنه پوشش گسترده‌ای در سراسر کشور ندارد.

جدول ۳. برخی از فعالیت‌ها و رویکردهای قابل اجرا توسط ایراندک

مشابه با نمونه‌های بین‌المللی

ردیف	فعالیت‌ها و رویکردهای قابل اجرا	در دست اجرا
۱	گردآوری و انتشار اطلاعات مرتبط با فعالیت‌های این کتابخانه‌ها	اسکانیل، سی‌ای‌یوآل
۲	گسترش ارتباطات علمی در حوزه فعالیت این کتابخانه‌ها	ای‌سی‌آرآل، لیبر
۳	برگزاری نشست‌های تخصصی در حوزه این کتابخانه‌ها	ای‌سی‌آرآل
۴	تدوین و گسترش استانداردها در حوزه فعالیت این کتابخانه‌ها	ای‌سی‌آرآل
۵	تقویت ارتباط علمی میان حرفه‌مندان و متخصصان این کتابخانه‌ها	ای‌سی‌آرآل، لیبر
۶	ارتقاء سطح آگاهی و چشم انداز کتابخانه‌ها و حرفه‌مندان	ای‌سی‌آرآل، اسکانیل
۷	تقویت همکاری و به اشتراک گذاری دانش و تجربه در کتابخانه‌ها	ای‌سی‌آرآل، اسکانیل
۸	گسترش رهبری نسل بعدی شکل‌دهی دوباره به فعالیت این کتابخانه‌ها	اسکانیل، لیبر
۹	برگزاری نشست‌های تخصصی و علمی (به صورت گسترده)	ای‌سی‌آرآل
۱۰	پشتیبانی از خط‌مشی‌های عمومی توسعه‌ای برای این کتابخانه‌ها	ای‌سی‌آرآل
۱۱	گسترش پروژه‌های متن‌کاوی و داده‌کاوی برای این کتابخانه‌ها	لیبر
۱۲	گسترش فرایندها و مهارت‌های مدیریت داده‌های پژوهشی در این کتابخانه‌ها	لیبر
۱۳	تقویت ارتباط با سازمان‌های همکار و نهادهای پژوهشی	سی‌ای‌یوآل
۱۴	ایجاد و حفظ رابطه با گروه‌های ملی و بین‌المللی علم اطلاعات	سی‌ای‌یوآل
۱۵	پیشبرد آموزش الکترونیکی و محیط‌های یادگیری فناورانه (موک‌ها)	سی‌ای‌یوآل
۱۶	آموزش و توانمندسازی حرفه‌مندان کتابخانه‌ها برای مواجهه با نقش‌های جدید	سی‌ای‌یوآل
۱۷	تدوین شاخص‌های عملکرد برای ارزیابی کیفیت برای این کتابخانه‌ها	سی‌ای‌یوآل

برپایه آن‌چه اشاره شد، ایراندک همچون سایر نهادها یا سازمان‌های بین‌المللی برخی از فعالیت‌های مرتبط با کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی را اجرا می‌کند. با این حال، به نظر می‌رسد لازم است ایراندک خود را برای پذیرفتن برخی نقش‌های جدید در حوزه فعالیت این کتابخانه‌ها آماده کند. این فعالیت‌ها را می‌توان برپایه جدول ۳ و برگرفته از فعالیت‌های نمونه‌های بین‌المللی پایه‌ریزی کرد. همچنین، به نظر می‌رسد انجمن کتابداران دانشگاهی استرالیا (سی‌ای‌یوآل) با فعالیت‌هایی که ایراندک در زمینه بهبود و گسترش این کتابخانه‌ها انجام می‌دهد شباهت عملکرد بیشتری دارد و می‌تواند به‌عنوان یک نمونه مشابه مورد واکاوی دقیق‌تری قرار گیرد. با این حال، برای پاسخ به پرسش‌های پژوهش لازم است این پرسش‌ها را دوباره بررسی کرده و به آن‌ها پاسخ ارائه شود.

۱. آیا یک مرکز، نهاد یا یک سازمان می‌تواند در بهبود و گسترش فعالیت کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی نقش آفرینی می‌کند؟

همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، نظام‌های ملی اطلاع‌رسانی به‌عنوان یکی از عوامل زیرساختی مهم در بهبود و گسترش عملکرد کتابخانه‌ها محسوب می‌شوند. نظام‌های ملی اطلاع‌رسانی برای این که کارکرد

و عملکرد مناسبی داشته باشد به جایگاهی قانونی همراه با اختیارات و ارتباطات مشخص و کافی نیازمند هستند. همچنین، از آنجا که این قبیل مجموعه‌ها به صورت تدریجی گسترش می‌یابند وجود یک قدرت و تشکیلات مرکزی با ثبات در این میان ضروری است، بنابراین، انجام امور مربوط به این نظام به جایگاه قانونی و سیاسی با ثبات در سطح ملی، توان تخصصی لازم، تأثیرگذاری مستقیم بر سازمان‌های دولتی و خصوصی و ارتباط نزدیک با فرآیندهای حکومتی نیازمند است. همچنین، مسئولیت اصلی این نظام می‌تواند برعهده یک گروه مرکزی هماهنگ‌کننده در دولت باشد که محل موجودیت هماهنگ‌کننده بر شرایط ملی و حکومت و دولت مبتنی است (امیدوار ۱۳۸۰). با وجود اینکه شورای عالی اطلاع‌رسانی از آغاز پایه‌گذاری، به‌عنوان نهاد مسئول سیاست‌گذاری و پیگیری نظام ملی اطلاع‌رسانی تعیین شد (حری نقل در زندیان ۱۳۸۷، ۱۹-۲۰) اما اکنون این شورا فعالیتی ندارد و دبیرخانه آن نیز به وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات منتقل شده است.^۱ از سوی دیگر، دبیرخانه کمیسیون نظام اطلاع‌رسانی علم و فناوری ایران‌داک است که با چشم‌انداز ایجاد نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی و با عنوان «کمیته راهبری نظام اطلاع‌رسانی دانشگاهی» فعالیت خود را آغاز کرد. حتی در مسئولیت‌های این کمیسیون سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، نظارت، ارزیابی و هدایت فعالیت‌های مربوط به تأمین منابع و مجموعه‌سازی، سازماندهی و پردازش، بازیابی و اشاعه اطلاعات علمی و فناوری دیده شده است. نمونه‌های مشابهی مثل کمیسیون ملی برای کتابخانه‌ها و علوم اطلاعات در امریکا وجود دارد که با وظایف گوناگون حتی پیش از این که کمیته‌ای هماهنگ‌کننده برای آن وجود داشته باشد، فعالیت می‌کرده است. همچنین، می‌توان شورای خدمات کتابخانه‌ای و اطلاعاتی در انگلستان را نام برد که به ارائه گزارش‌هایی را با هدف گسترش خدمات کتابخانه‌ای و اطلاعاتی می‌پرداخته است و به‌نوعی چارچوب مورد نیاز برای نظارت بر فعالیت‌های اطلاعاتی را در نظام ملی اطلاع‌رسانی برعهده داشته است (امیدوار، ۱۳۸۰). بنابراین به‌نظر می‌رسد یک سازمان همچون ایران‌داک می‌تواند برای بهبود و گسترش عملکرد این کتابخانه‌ها نقش‌های متفاوتی را ایفا کند. برای بررسی این که ایران‌داک برای پذیرش نقش‌های ممکن برای این امر چه قابلیت‌ها و جایگاهی می‌تواند داشته باشد، لازم است به پاسخ پرسش بعدی مراجعه کنیم.

۲. قابلیت‌ها و جایگاه ایران‌داک برای پذیرش نقش‌های ممکن چیست و مدل مفهومی اولیه آن

چگونه خواهد بود؟

برای این که بتوان مدل مفهومی اولیه‌ای نقش و جایگاه ایران‌داک در بهبود و گسترش عملکرد این کتابخانه‌ها ترسیم کرد افزون بر نگاهی به پیشینه‌های پژوهشی مطرح شده در بخش‌های پیشین، لازم است به یافته‌های جدول‌های ۲ و ۳ توجه کرد. همانگونه که پیشتر توضیح داده شد، ایران‌داک نقش بسزایی در

^۱. <http://www.rnk.ir/Laws/ShowLaw.aspx?Code=11642>

رابطه با کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی داشته است. همچنین، در مقایسه با فعالیت‌هایی که در نمونه‌های بین‌المللی انجام شده است، می‌توان برخی فعالیت‌های دیگر را نیز برای ایران‌داک در نظر داشت (بنگرید به نمودار ۱).

نمودار ۱. مدل مفهومی اولیه جایگاه ایران‌داک در بهبود و گسترش فعالیت‌های کتابخانه‌های

دانشگاهی و پژوهشی

همان‌گونه که در نمودار بالا می‌توان مشاهده کرد، نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی در مرکز این مدل مفهومی قرار دارد که در یک سوی این مدل، ایران‌داک به‌عنوان یکی از سازمان‌هایی است که در حوزه مدیریت داده‌های پژوهشی در حوزه کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی فعالیت می‌کند. از سوی دیگر، کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی نیز به نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی مرتبط هستند. در این میان، برخی از فعالیت‌هایی لازم است که به‌نظر می‌رسد برای شکل‌گیری این نظام بایستی اجرا شود در نمودار قابل مشاهده است. ایران‌داک با مدیریت، پشتیبانی و هدایت برخی از این فعالیت‌ها از جمله همکاری بین کتابخانه‌ای و به‌اشتراک‌گذاری منابع اطلاعاتی، تسهیل دسترسی به منابع اطلاعاتی (در بخشی از تسهیل دسترسی آزاد به محتوای علمی و اطلاعاتی) و گسترش بسترهای مورد نیاز برای مدیریت داده‌های پژوهشی (از جمله، تهیه پایگاه‌های پایانه‌ها و رساله‌ها و مدیریت سامانه‌های اطلاعاتی) هم‌اکنون برخی از این فعالیت‌ها در دست اجرا دارد. ایران‌داک همچنین در مورد برخی از این فعالیت‌ها نقش هماهنگ‌کننده، واسط و ناظر دارد و برای سایر فعالیت‌ها نیز می‌تواند نقش ایفا کند. البته لازم به یادآوری است این نقش‌ها بدون همراهی و یاری وزارت عتف نمی‌تواند به سرانجام برسد و وجود یک مرکز

بالادستی (با در نظر گرفتن نقش ایرانداک به عنوان این مرکز بالادستی) و با وجود فعالیت‌ها و کارکرد کمیسیون نظام اطلاع‌رسانی برای مدیریت بهتر امور الزامی به نظر می‌رسد.

بحث و نتیجه‌گیری

نظام‌های ملی اطلاع‌رسانی به‌طور اعم و نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی به‌طور ویژه هنوز نتوانسته در ایران به درستی اجرایی شود. در صورتی‌که این نظام بتواند با تدوین رویه‌ها و روال‌های اجرایی و تعیین مسئولیت‌های اصلی و فرعی در این زمینه اجرایی شود، لازم است به صورت شفاف زیرنظام‌ها و سازمان‌های درگیر در این امر را مشخص نماید. یکی از سازمان‌هایی که می‌تواند در این زمینه (به‌ویژه نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی) نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشد ایرانداک است. این سازمان از بسیاری از نیازمندی‌ها و الزامات درونی برای ایفای نقش در نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی برخوردار است. این قضیه را می‌توان از اهداف، برنامه‌ها، فعالیت‌ها و چشم‌انداز در نظر گرفته شده برای این سازمان در زمینه سیاست‌های علم و فناوری به خوبی فهمید. همچنین، نگاهی برون‌نگر به نمونه‌های موفق بین‌المللی نشان می‌دهد، سازمان‌های غیرانتفاعی و مردم‌نهادی همچون انجمن‌ها نقش اصلی در زمینه بهبود و گسترش فعالیت کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی دارند. با این حال، در ایران این سازمان‌ها هنوز نتوانسته‌اند جایگاه خود را در این زمینه پیدا کنند. با این حال، ایرانداک تنها برخی از فعالیت‌ها و مأموریت‌های مرتبط با این مراکز اطلاعاتی را اجرا می‌کند اما این برای اجرای درست و هدفمند نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی کافی نیست. برای این منظور، ایرانداک باید بتواند پیش‌زمینه‌های لازم برای ایفای نقش‌های جدید در این زمینه را فراهم سازد. توجه به مولفه‌های بافتی کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی ایران در این زمینه برای ایفای نقش‌های جدید برای ایرانداک ضروری است. این کار از طریق انجام پژوهش‌های دیگر در همین راستا قابل پیگیری است. به نظر می‌رسد ایرانداک لازم است برنامه‌ای برای پذیرش نقش‌های جدید در ارتباط با این کتابخانه‌ها با وزارت عتف به عنوان سازمان مادر تدوین نماید. همچنین لازم است، بررسی‌های دقیق‌تری در ارتباط با چالش‌ها، دشواری‌ها و همچنین مولفه‌های مورد نیاز برای پذیرش این نقش‌ها توسط ایرانداک انجام پذیرد.

پیشنهاد برای پژوهش‌های بیشتر

- استخراج مولفه‌های تأثیرگذار در نقش پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) در بهبود و گسترش فعالیت کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی، و همچنین بررسی چالش‌ها

و دشواری‌های این سازمان برای پذیرش این نقش‌ها می‌تواند به‌عنوان پژوهش مکمل پژوهش حاضر در نظر گرفته شود.

منابع

- امیدوار، مجید (۱۳۸۰). تهیه طرح پیشنهادی طراحی نظام ملی اطلاع‌رسانی علمی و فنی: گزارش نهایی فاز اول. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- آخشیک، سمیه السادات (۱۳۹۴). تحلیل عوامل مؤثر بر فرایند تغییر برنامه‌ریزی شده در مرکز اطلاع‌رسانی و کتابخانه مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد بر اساس نظریه میدانی لوین، چسبندگی دانش و آموخته‌زدایی. رساله دکتری. دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی. بنی‌اقبال، ناهید (۱۳۸۵). کتابخانه‌های دانشکده‌ای. در *دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*. بازیابی ۱۰ دی ۱۳۹۵ از: <https://goo.gl/tUFKZK>
- بی‌نام (۱۳۵۳). شورای هماهنگی مراکز اسناد در ایران. پردازش و مدیریت اطلاعات. ۳ (۱ و ۲)، ۵۰-۵۶. بازیابی ۱۰ دی ۱۳۹۵ از: <http://jipm.irandoc.ac.ir/article-1-446-fa.pdf>
- پارکر. جی استفن (۱۳۸۲). جنبه‌هایی از برنامه‌ریزی توسعه کتابخانه. مترجم علی شکویی. تهران: چاپار
- حافظیان رضوی، سید کاظم (۱۳۸۷). نکاتی چند درباره کتابخانه‌های تخصصی در ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی. *فصلنامه نقد کتاب، اطلاع‌رسانی و ارتباطات*، ۱۳۴، ۲۶-۲۷.
- حری، عباس (۱۳۷۶). طرح نظام ملی اطلاع‌رسانی کشور (گزارش اجمالی). نظام ملی اطلاع‌رسانی: تشکیلات، برنامه‌ریزی و توسعه. تهران: مرکز اطلاع‌رسانی و خدمات علمی جهاد سازندگی.
- حسن‌زاده، محمد (۱۳۸۶). نظام ملی اطلاع‌رسانی نیاز به اراده ملی و اقدام جدی. *فصلنامه نقد کتاب، اطلاع‌رسانی و ارتباطات*، ۱۲۳، ۱۴-۱۹.
- حقیقی، محمود (۱۳۸۵). کتابخانه‌های دانشگاهی. در *دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*. بازیابی ۱۰ دی ۱۳۹۵ از: <https://goo.gl/nR7Zml>
- رجبعلی بگلو، رضا (۱۳۹۵). طراحی مدل مفهومی جایگاه و نقش ایران‌داک در بهبود و گسترش فعالیت کتابخانه‌های موسسه‌های زیر پوشش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری: مروری گسترده. تهران: پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایران‌داک)
- زندیان، فاطمه (۱۳۸۷). *نظام ملی اطلاع‌رسانی دانشگاهی*. تهران: چاپار.
- زندیان، فاطمه؛ عباس حری (۱۳۸۳). بررسی راهکارهای عملیاتی کردن طرح نظام ملی اطلاع‌رسانی در دانشگاه‌های کشور. *تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی*، ۳۸ (۴۱)، ۹۱-۱۲۴.
- عمرانی، سید ابراهیم (۱۳۸۷). کتابخانه‌های دانشگاهی ایران: مروری بر وضعیت کتابخانه‌های دانشگاه تهران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران. *فصلنامه نقد کتاب، اطلاع‌رسانی و ارتباطات*، ۱۳۴، ۳۲-۳۵.

فتاحی، رحمت‌الله (۱۳۸۹). چالش‌های گسترش نظام ملی اطلاع‌رسانی علم و فناوری در ایران. پردازش و مدیریت اطلاعات، ۲۶ (۲)، ص. ۱۹۵-۱۹۷.

_____؛ رضا رجبعلی بگلو؛ سمیه سادات آخشیکی (۱۳۹۳). گذری و نظری برگزیده، حال و آینده کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران: نگاهی به شکل‌گیری، دستاوردها و چالش‌های توسعه علم اطلاعات و دانش‌شناسی. شیراز: مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علم و فناوری. قاسمی، علی حسین (۱۳۷۶). نظام ملی اطلاع‌رسانی: تشکیلات، برنامه‌ریزی و توسعه (گزیده مقالات). تهران: مرکز اطلاع‌رسانی و خدمات علمی جهاد سازندگی.

مدیرامانی، پروانه. (۱۳۸۵). کتابخانه‌های تخصصی. در *دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*. بازیابی ۱۰ دی ۱۳۹۵ از: <https://goo.gl/Mg5hq8>

ناهید طباطبایی، فاطمه (۱۳۸۵). نظام ملی اطلاع‌رسانی (ناتیس). در *دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*. بازیابی ۱۰ دی ۱۳۹۵ از: <https://goo.gl/0Imfse>

نوروزی چاکلی، عبدالرضا (۱۳۸۲). موانع توسعه کتابخانه‌های تخصصی در ایران و ارائه راهکارهای مناسب. در *دبیرخانه گردهمایی، مجموعه مقالات هفتمین همایش کتابداران سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، رشت: ۱۹-۲۱ اسفند ۱۳۸۲*. تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.

References

- Dijkers, Marcel (2015). What is a Scoping Review? *KT Update*, V. 4, N.1. Retrieved December 23, 2016 from: <http://ktdrr.org/products/update/v4n1>
- Gelfand, M. A. (1971). *University libraries for development*. UNESCO. Retrieved December 23, 2016 from: <http://unesdoc.unesco.org/images/0000/000007/000714eo.pdf>
- Harvard-Williams, Peter (2003). National Information System (NATIS). In *Encyclopedia of library and information science*. New York: Routledge.
- Pham, M. T (2014). A scoping review of scoping reviews: Advancing the approach and enhancing the consistency. *Research Synthesis Methods*, 5 (4), 371-385.
- Guajardo, R., Brett, K., Young, F. (2017). The evolution of discovery systems in academic libraries: A case study at the University of Houston libraries. *Journal of Electronic Resources Librarianship*, 29(1), 16-23.